

Бондаренко Г.Л., доцент кафедри початкової освіти
Київського університету імені Бориса Грінченка,
кандидат педагогічних наук, доцент

ТВОРЧА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧИТЕЛЯ ЯК ОСНОВНА УМОВА ФОРМУВАННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА В ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Розглянуто проблему творчої діяльності учителя як основної умови формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Виокремлено та обґрунтовано основні компоненти творчої діяльності вчителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Ключові слова: творчість, творча діяльність учителя, творча особистість молодшого школяра, педагогічна спадщина В.О.Сухомлинського.

Рассмотрено проблему творческой деятельности учителя как главного условия формирования творческой личности младшего школьника в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского. Выделено и обосновано основные компоненты творческой деятельности учителя в педагогическом наследии В. А. Сухомлинского.

Ключевые слова: творчество, творческая деятельность учителя, творческая личность младшего школьника, педагогическое наследие В. А. Сухомлинского.

The problem of creative activity of teacher is considered as a main condition of forming of creative personality of junior schoolboy in pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky. The basic components of creative activity of teacher are distinguished and reasonable in pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky.

Key words: creation, creative activity of teacher, creative personality of younger pupil, pedagogical heritage of V. O. Sukhomlinsky.

Постановка проблеми.

Сьогодні, коли суспільство стоїть на зламі століть, педагогічною наукою ведуться постійні розвідки щодо розробки парадигми особистісно

зорієнтованого навчання для нової школи України XXI століття, яка б плекала творчу особистість. Ми переконані, що надійним шляхом розв'язання проблеми є осмислення, узагальнення, оцінка досвіду минулого як багатющого джерела ідей для подолання основних суперечностей сьогодення.

Великий внесок у вивчення наукового доробку В. О. Сухомлинського зробили вітчизняні вчені: М. Я. Антоненко, Л. С. Бондар, Т. Г. Будняк, В. А. Василенко, М. М. Дубінка, І. А. Зязюн, В. Г. Кузь, А. М. Луцюк, Т. П. Остапйовська, Я. А. Розенберг, О. Я. Савченко, О. В. Сухомлинська, Г. В. Сухорукова, З. М. Шевців, М. Д. Ярмаченко та інші.

Окремі аспекти проблеми творчої діяльності вчителя початкової школи в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського привертати увагу дослідників Н. В. Безлюдної, І. П. Волкова, І. С. Волощука, О. В. Крамчанікова, К. Є. Кривошеєнко, В. В. Маткіна, О. М. Матюшкіна, Д. І. Пащенко, О. Я. Савченко та інших.

Як показав аналіз монографій, дисертаційних робіт, статей, проблема творчої діяльності вчителя початкової школи в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського комплексно у педагогічній науці ще не вивчалася, хоча є актуальною.

Враховуючи недостатню теоретичну розробку і нагальну практичну потребу у вирішенні означеної проблеми, метою нашої статті є: по-перше, виявити і проаналізувати проблему творчої діяльності учителя як основну умову формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського; по-друге, виокремити та обґрунтувати основні компоненти творчої діяльності вчителя в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського.

Виклад основного матеріалу.

Однією з визначальних умов формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського, на

нашу думку, була творча діяльність педагога як стійка єдність “способів і засобів діяльності, що забезпечує її творчий характер і цілісність” [5, с.61].

Творчу діяльність педагога В. О. Сухомлинський розглядав як складну, багатогранну справу, яка починається там, “де зароджується іскра живої, трепетної думки, що шукає відповідь на питання, яке висувається життям. Без питання, без бажання знайти причинні залежності між явищами ця іскра ніколи не загориться. Питання, що запалює іскру творчості, виникає тоді, коли ти хочеш бачити свою справу, свою працю, результати своєї праці кращими, ніж вони є зараз, коли тобі не дає спокою думка: чому твої зусилля не приводять до того, до чого вони, здавалося б, повинні привести?” [14, с.406].

Отже, за переконанням В. О. Сухомлинського, самою суттю педагогічної творчості є задум, спрямований на розв’язання педагогічних завдань, розробка задуму, втілення його в навчально-виховний процес та аналіз й оцінка його результату.

Такий підхід є визначальним і в сучасних дослідженнях педагогіки творчості (І. А. Зязюн, Д. Г. Іванова, В. О. Кан-Калік, В. О. Моляко, Н. Ю. Посталюк, О. Я. Савченко, С. О. Сисоєва та інші).

Виходячи з особливостей педагогічної творчості, яку важко порівняти з іншими видами продуктивної діяльності, В.О. Сухомлинський висуває низку ідей стосовно творчої педагогічної діяльності.

В. О. Сухомлинський обґрунтував ідею про те, що тільки творча особистість учителя зможе виховати творця. Тому вчитель повинен усвідомлювати свою соціальну відповідальність, прагнути працювати творчо. “Ми маємо справу з найскладнішим, неоціненним, найдорожчим, що є в житті, – з людиною. Від нас, від нашого вміння, майстерності, мистецтва, мудрості залежить її життя, здоров’я, розум, характер, воля, громадянське й інтелектуальне обличчя, її місце і роль у житті, її щастя”, – відмічав В. О. Сухомлинський [17, с.5].

Трактуючи поняття “педагогічна творчість”, В. О.Сухомлинський підкреслював дослідницьку сутність учительської праці, уміння педагога глибоко проникати в теоретичний зміст педагогічного явища, осмислювати його [6, с.109], бо “... за самою логікою, за філософською основою, за творчим характером, – як зазначав В.О. Сухомлинський, – педагогічна праця неможлива без елемента дослідження” [14, с.471].

В. О. Сухомлинський висунув і обґрунтував ідею про те, що дослідження проблем, які розв’язані педагогічною наукою, щоразу відкриватимуться по-новому перед учителем, що працює творчо, як тільки він стане посередником між теорією і практикою [14, с.471]. А сутність дослідницької роботи, на його думку, полягала передусім у аналізі фактів і необхідності їх передбачення [14, с.472].

В. О. Сухомлинський радив розпочинати педагогічне дослідження зі спостереження, вивчення і аналізу фактів. Під фактами він розумів реальний вираз, вияв об’єктивних закономірностей педагогічного процесу, розуміння сутності, які допоможе побачити взаємозалежність: а) того, що дає саме життя (дитина приходить до школи з об’єктивно існуючими рисами); б) того, що робить учитель; в) того, що буде досягнуто.

Логічна єдність, спільність зазначених вище трьох факторів складає, як відмічав В. О. Сухомлинський, педагогічне явище. Тому педагогічна праця лише тоді стає творчим процесом, а вчитель лише тоді стає активною силою, яка впливає на особистість вихованця, коли він (учитель) не лише фіксує все, що відбувається, а й сам активно впливає на педагогічне явище, створює його. В. О. Сухомлинський писав: “Якраз у тому, що вчитель, спостерігаючи, вивчаючи, аналізуючи факти, творить педагогічне явище, і полягає найважливіший елемент творчого дослідження – передбачення ... Тільки вивчення й аналіз фактів дають змогу вчителю бачити в звичайному, звичному нове. Бачення нових сторін, нових рис, нових деталей у звичайному ... – це важлива умова творчого ставлення до роботи” [14, с.473].

Таким чином, творче дослідження вчителя сприяло, на думку В. О. Сухомлинського: а) вивченню граней педагогічного процесу; б) докорінній зміні погляду вчителя на власну роботу; в) формуванню творчої особистості школяра.

З погляду науково-матеріалістичного розуміння майбутнього і свідомої підготовки до його зустрічі заслуговує на увагу психологічна ідея проектування людини, якої торкається у своїх працях В. О. Сухомлинський. Він аналізує обґрунтовану А. С. Макаренком ідею проектування людини. “... Цю проблему В. О. Сухомлинський сформулював ще до того, як педагогічна психологія набула функції проектуючої науки”, – відмічає В.І. Войтко [1, с.74].

Педагогічна творчість В. О. Сухомлинського розкриває методику проектування розвитку особистості дитини на тривалу перспективу, підкреслює самостійність дитячого життя [7, с.16]. В. О. Сухомлинський писав: “... Найголовнішою сферою єднання теорії і практики є проектування людини” [14, с.605] і створення людини, здатної стати активною творчою силою сьогодні і в майбутньому [13, с.202].

Так, О. М. Коберник відмічає, що “у педагогічній діяльності В.О. Сухомлинського найбільш повно і широко були реалізовані психолого-педагогічний та особистісний проекти... В. О. Сухомлинський досить близько підійшов до визначення основних принципів проектування розвитку особистості: єдності загальних та індивідуально скоректованих цілей виховання; забезпечення в проектуванні цілісного підходу до особистості, врахування можливостей навчально-виховного процесу; “оптимістична гіпотеза” в проектуванні; визначення найважливіших етапів розвитку особистості; спрямованість виховання і навчання на “зону найближчого” і віддаленого розвитку дитини” [3, с.62].

Дуже важливим компонентом проектування творчої особистості В. О. Сухомлинський вважав “педагогічну характеристику учня”, яку вимагав готувати від кожного класного керівника.

Педагогічні характеристики молодших школярів були вагомим внеском В.О. Сухомлинського в дитячу психологію, бо вони у більшій мірі доповнювали традиційні уявлення, які існували в цій галузі.

Педагогічна характеристика вимагала “проникнення педагога в духовний світ дитини ... вивчення її мислення, почуттів, характеру, волі, інтересів. Виховувати – це насамперед знати дитину, а щоб знати – треба постійно бачити, вивчати”, – відмічав В. О. Сухомлинський [9, с.204].

Педагогічна характеристика включала в себе: спостереження і аналіз здоров'я, фізичного розвитку дитини, умови її всебічного розвитку, індивідуальних особливостей розумового розвитку (як дитина сприймає предмети і явища навколишнього світу, як у неї відбувається формування понять, які особливості її мови, як вона запам'ятовує, як розвинуте в неї образне й абстрактне мислення, яке емоційне забарвлення її мови, який ступінь її емоційної культури); середовище, обставини, в яких формується інтелект дитини (позитивні і негативні фактори, від яких залежить багатство її сприймання, уявлень, мови, кругозору); аналіз інтелектуального, морального життя сім'ї; аналіз емоційної культури дитини [16, с.447- 448].

Дуже важливою стороною характеристики дитини була її перспективність. “Ми прагнемо не тільки аналізувати те, що є, а й висловлюємо свої міркування, наміри, плани активного виховного впливу на особистість дитини, розповідаємо про те, як уже зараз здійснюється цей вплив, які труднощі зустрічаються ... Ми намічаємо, що треба зробити практично, щоб увести дитину в активну творчу діяльність... Ми приходимо до висновку про те, що потрібно зробити для ... розвитку дитини..., щоб завтра вона не була такою, як сьогодні, щоб у ній народжувалося й розвивалося нове”, – відмічав В. О. Сухомлинський [14, с.449].

Вивчення дитини в Павлівській школі починалося за два місяці до початку навчання і не припинялося ні на один день. Воно здійснювалося за рахунок створення ситуацій взаємодії дитини з навколишнім світом, з

речами і явищами, з людьми, з силами природи. В. О. Сухомлинський писав: "... Внутрішній духовний світ маленької людини відкриється перед вами тоді, коли ця людина напружує розумові зусилля – не для того, щоб пригадати слова, заучені з книжки, а для того, щоб пояснити незрозуміле явище природи, знайти відповідь на запитання: як? чому?" [9, с.204].

Тут великої ролі В. О. Сухомлинський надавав суб'єкт-суб'єктному підходу взаємодії вчителя з дитиною. Він писав: "Учитель повинен стати другом дитини, проїнятися його інтересами, переживати її радощі і тривоги ... і тоді дитина відкриється перед ним" [12, с.36].

Отже, однією з найважливіших особливостей творчої праці педагога В. О. Сухомлинський вважав те, що його об'єкт праці – дитина – повсякчас змінюється, завжди новий, сьогодні не той, що вчора [17, с.6], тому найважливішим завданням творчого вчителя було "розпізнати, виявити, розкрити, виростити, виплекати в кожного учня його неповторно індивідуальний талант..." [8, с.96]. А це можливе через проектування творчої особистості, на основі щоденного мікропередбачення творчого розвитку молодшого школяра і на основі сприйняття часткових результатів своєї діяльності передбачати її перспективний, цілісний результат.

Для розвитку педагогічної творчості, зокрема при вивченні факторів, що впливають на рівень організації творчого навчально-виховного процесу, В. О. Сухомлинський вперше в педагогічну теорію ввів, обґрунтував, розкрив зміст і структуру поняття "педагогічна культура" вчителя як техніку, технологію взаємодії майстра і об'єкта його праці.

В. О. Сухомлинський зазначав, що педагогічна культура – "це жива, творча педагогіка повсякденної праці – та педагогіка, в якій теоретичні закономірності процесу впливу на духовний світ вихованця ніби зливаються з особистістю вчителя ... це, образно кажучи, техніка і технологія взаємодії майстра і об'єкта його праці... це багатогранність, різноманітність, відточеність, зразковий стан інструментів нашої творчості,

уміння володіти ними так само тонко, як прекрасний музикант володіє скрипкою” [11].

Поняття “педагогічна культура” В. О. Сухомлинський розглядав як широку за своїм змістом і структурою категорію, яка пов’язана з загальною культурою особистості та високорозвинутим педагогічним мисленням. Її основу становили: віра педагога у те, що кожна дитина може стати доброю людиною; досконале знання науки, на основі якої побудований його предмет, котрий він викладає, закоханість у цю науку, глибокі знання, кругозір, інтерес до проблем науки, глибоке знання психології і педагогіки [12, с.49-50]; педагогічна етика; педагогічна творчість; науково-дослідна робота педагога; єдність науки, майстерності і мистецтва [14, с.397- 490].

Вагомою гранню педагогічної культури вчителя у спадщині В. О. Сухомлинського була чітка “концепція виховання творчої особистості засобами живого, переконуючого слова вчителя, який у слові виявляє себе, свою культуру, свою моральність, своє ставлення до вихованця – як людина, яка діє словом” [2, с.265- 266].

Проблема майстерності мови вчителя репрезентована В. О. Сухомлинським у його працях: “Слово про слово”, “Слово вчителя в моральному вихованні”, “Рідне слово”, “Слово і емоційна культура людини”, “Розповідь учителя як метод навчання”, “Слово і мислення”, “Мислення, живе слово, творчість – в основі системи навчання” і багато інших.

В. О. Сухомлинський стверджував, що “слово – могутній засіб впливу на людську душу, слово в устах досвідченого педагога – сила, яку нічим не замінити” [10, с.251]. “Творче слово вихователя породжує творчість учня. Зернину творчої думки, з якої виростає паросль творчої праці, часто сіє саме слово вихователя” [18, с.329].

Отже, творча особистість учителя, відчуваючи естетичні потенції слова, розкриває їх перед дітьми і тим самим спрямовує своїх вихованців на творчу словесну діяльність.

Розвитку творчого стилю діяльності, на думку В. О. Сухомлинського, сприяє створення колективу творчої співдружності однодумців, в якому кожен робить свій індивідуальний внесок у колективну творчість, кожен збагачується духовно завдяки творчості колективу, водночас духовно збагачує своїх товаришів.

В. О. Сухомлинський у книзі “Розмова з молодим директором школи” показав, завдяки чому створюється педагогічна платформа однодумців, народжується педагогічний ансамбль, це: а) аналіз директором, завучем навчально-виховного процесу і виявлення одного із слабких місць у ньому; б) звернення уваги на слабке місце в навчально-виховному процесі всього педагогічного колективу, викликаючи прагнення самих учителів проаналізувати з цієї точки зору свою роботу; в) народження інтересу до питання і потреба якомога більше дізнатися про проблему (звернення до науково-теоретичних основ проблеми: теоретичні семінари, методичні наради, педагогічні читання); г) спроба кожного вчителя за допомогою пошуку педагогічних прийомів розв’язати виниклу проблему; д) обмін досвідом про застосовані вчителем прийоми (можливо відомих у педагогіці, але перевідкритих вчителями), що ставали справжнім відкриттям колективу і створювали атмосферу однодумства.

Так проблема ставала ідеєю всього педагогічного колективу, педагогічною платформою однодумців, створюючи справжню творчу атмосферу в роботі школи [4, с.165].

Так досліджувалися в Павлівській середній школі закономірності в проблемі “слово і думка”, “думка і почуття” та інші, які мали велике значення для формування творчої особистості молодшого школяра.

Приблизно двічі на місяць учителі Павлівської школи читали для своїх товаришів лекції з наукових проблем. Були прочитані лекції, які

сприяли формуванню людини-творця, а саме: “Мозок і свідомість”, “Біохімічні процеси і мислення”, “Фізіологічні основи пам’яті”, “Поєднання розумової і фізичної праці й завдання школи”, “Науково-технічний прогрес, праця і завдання школи” та інші [12, с.54].

Джерелом інтелектуального багатства вчителя В. О. Сухомлинський вважав індивідуальне читання. “Справжній педагог – книголюб: таке золоте правило нашого колективу...” [12, с.53].

В. О. Сухомлинський обґрунтував і реалізував положення про те, аби усе, що стосується кожної дитини, – її мислення, емоції, задатки, здібності, інтереси, нахили, захоплення знали усі педагоги школи. На нашу думку, В. О. Сухомлинський розширює ідею А. С. Макаренка про значення і склад педагогічного колективу. Двічі на місяць проводилися засідання науково-педагогічного семінару, присвячені саме дитині. В. О. Сухомлинський писав: “Смисл усього цього в тому, щоб збагатити духовне життя дитини, виховати в неї морально ціннісні потреби, запити, інтереси, розкрити у ній все добре, побачити ту золоту жилку, яка з часом – при належному шліфуванні, обробці – визначить достоїнство і багатство її особистості” [12, с.57].

Переконавшись, що основу педагогічної творчості складає педагогічна майстерність учителя, В. О. Сухомлинський висуває і впроваджує серед учителів ідею створення кожним учителем “індивідуальної творчої лабораторії”.

Суть її полягала у вдумливому аналізі учителем своєї роботи, в теоретичному осмисленні свого досвіду, прагненні пояснити причинно-наслідкові зв’язки між знаннями учнів і своєю педагогічною культурою [12, с.72- 73]. Об’єктивна оцінка своєї роботи, на думку вчених, сприяє тому, що вчитель пізнає себе і починає складну річ: висуває вимоги до себе, а отже, активізує свої динамічні духовні резерви. Він стає творцем в педагогічному процесі, бо творчість учителя – це і керування самим собою [4, с.118].

Вагомим чинником творчого стилю діяльності вчителя В. О. Сухомлинський вважав спрямованість навчально-виховного процесу в початковій школі як творчого. Реалізація його полягала перш за все у творчому застосуванні найбільш продуктивних і водночас гуманних форм і методів навчання. В. О. Сухомлинський писав: “Успіх розумового виховання залежить від творчого застосування методів навчання, від різноманітності тих деталей, які зумовлюються конкретною обстановкою і не можуть бути передбачені заздалегідь теорією навчання” [12, с.271].

В. О. Сухомлинський, виходячи з елементів всього навчального процесу молодших школярів у Павлиській школі, створив власну класифікацію методів навчання за двома ознаками. Перша – методи, що забезпечують первинне сприйняття знань і вмінь учнями: розповідь, пояснення, опис; тлумачення понять, інструктаж, бесіда; самостійне читання книжки для первинного сприйняття знань; демонстрація та ілюстрація; показ трудового процесу, вміння; самостійне спостереження, екскурсії, практична робота в процесі самостійного оволодіння знаннями; показ фізичних вправ. Друга – методи усвідомлення, розвитку і поглиблення знань: вправи (усні, письмові, технічні); пояснення фактів і явищ природи, праці, суспільного життя; дискусії, творчі письмові роботи (твори, анотації, складання задач, програмування); виготовлення навчальних посібників і приладів, графічні роботи, експеримент (на навчально-дослідній ділянці, колгоспному полі, в лабораторії, кабінеті); керування машинами, механізмами, апаратами для поглиблення, розвитку, застосування знань і вмінь; тривала трудова діяльність, що поєднує мету практичної діяльності і мету вдосконалення вмінь та поглиблення знань (у майстерні, на навчально-дослідній ділянці, колгоспному полі, фермі) [12, с.270].

Основною умовою творчого застосування зазначених вище методів навчання була їх відповідність розробленим В. О. Сухомлинським принципам побудови уроку, серед яких : 1) поєднання, об’єднання, злиття практичної роботи, що виконують учні, з первинним сприйняттям знань, з

їх поглибленням, розвитком, застосуванням; 2) застосування знань (у різноманітних формах) як найважливіший, головний шлях не тільки поглиблення, розвитку знань, а й їх виявлення, перевірку, обліку; 3) тривалість і поступовість процесу оволодіння знаннями [12, с.274- 275].

Вагомим чинником творчої майстерності вчителя В. О. Сухомлинський вважав керівництво мислительними процесами на уроці. Це керівництво передбачалося і планувалося ще в процесі підготовки до уроку. “Учитель повинен готуватися не до уроку в якомусь класі взагалі, а до уроку з якимись учнями. Глибокий аналіз і синтез фактичного матеріалу, перероблення його, пристосовуючи до дитячого мислення, – перший етап керівництва дитячим мисленням. Викладаючи теоретичний матеріал на уроці, учитель повинен ставити себе на місце учнів, знову “відкривати” разом із дітьми те, що їм ще невідомо. В цьому “відкриванні” полягає радість дитячої праці, радість подолання труднощів. Це другий етап керівництва дитячим мисленням ... Справжня майстерність учителя полягає в тому, щоб у процесі дитячого мислення зуміти побачити те, що не було передбачено підготовкою до уроку. Керувати дитячим мисленням на уроці – це передусім мислити разом із учнями, долати разом із ними шлях пізнання”, – відмічав В. О. Сухомлинський [15, арк.14].

Необхідною передумовою творчої спрямованості навчально-виховного процесу В. О. Сухомлинський вважав активну діяльність учнів. Вона полягала в: а) утвердженні вчителем дитини в навколишньому світі як активного творця, будівничого, що переживає почуття гордості за свої успіхи; б) особистих зусиллях школяра, спрямованих до прагнення перевірити правильність тієї чи іншої істини практично, працею, фізичними зусиллями [19, с.114].

Важливими чинниками активної діяльності учнів в процесі інтелектуальної праці В. О. Сухомлинський вважав: 1) бачення, усвідомлення, переживання учнем результатів своїх зусиль, розуміння

учнем, що глибина знань, сталість умінь та навичок – усе це залежить від нього; 2) перш ніж учити учня запам'ятовувати, необхідно добре навчити обмірковувати, мислити, аналізувати факти і явища навколишнього світу; 3) застереження учня від заучування незрозумілого і того, що ще недостатньо розкрито на численних фактах (правил, формул і т. п.); 4) зв'язок думки з її першоджерелом – явищем, з причинно-наслідковими зв'язками між явищами і вироблення в учня певного стилю розумової діяльності, способу мислення; 5) під час викладання нового матеріалу учитель повинен не розкривати всіх сторін і взаємозв'язків того, що вивчається, а враховувати, що школяреві доведеться самостійно працювати над матеріалом; 6) самостійне усвідомлення матеріалу, обмірковування його учнем; 7) правильна оцінка трудових зусиль учня, а також процесу оволодіння знаннями [19, с.113- 126].

Висновок. Таким чином, однією з важливих умов формування творчої особистості молодшого школяра в педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського була творча діяльність педагога. Основними компонентами творчої діяльності вчителя В. О. Сухомлинський вважав: усвідомлення педагогом соціальної відповідальності, прагнення працювати творчо, бо тільки творча особистість педагога зможе виховати творця; трансформацію теорії в практичне педагогічне керівництво; організацію дослідницької роботи як уміння педагога глибоко проникати в теоретичний смисл педагогічного явища, осмислювати його; проектування розвитку особистості дитини як найголовнішої сфери єднання теорії і практики; суб'єкт-суб'єктний підхід взаємодії вчителя з учнем; педагогічну культуру, що пов'язана з загальною культурою особистості та високорозвинутим педагогічним мисленням; створення власної індивідуальної творчої лабораторії і колективу творчої співдружності однодумців; творчу спрямованість всього навчально-виховного процесу в початковій школі.

Список використаних джерел

1. Войтко В. І. В. О.Сухомлинський і сучасна педагогічна психологія / В. І. Войтко // Початкова школа. – 1979. – №9. – С. 69-74.
2. Зязюн І. А., Сагач Г. М. Краса педагогічної дії : навчальний посібник для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навчальних закладів. – К. : Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. – 302 с.
3. Коберник О. М. Проектування у педагогічній спадщині В.О. Сухомлинського / О. М. Коберник // Василь Сухомлинський і сучасність : матеріали Третіх Всеукраїнських педагогічних читань. – К. – Черкаси –Умань, 1996. – Вип. 3. – Ч.1. – С.61-64.
4. Львова Ю. Л. Творческая лаборатория учителя : книга для учителя. – 3-е изд., перераб. и доп./ Ю. Л. Львова - М. : Просвещение, 1992. – 224 с.
5. Посталюк Н. Ю. Творческий стиль деятельности: Педагогический аспект / Н. Ю. Посталюк. – Казань : Изд-во КГУ, 1989. – 207 с.
6. Равкин З. И. Педагогика творчества и новаторства: О педагогическом наследии В. А. Сухомлинского / З. И. Равкин // Советская педагогика. – 1989. – №9. – С. 103 – 109.
7. Савченко О. Я. Грані дидактичної системи В.О.Сухомлинського / О. Я. Савченко // Початкова школа. – 1993. – №10. – С. 16.
8. Сухомлинський В. О. Людина неповторна // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.5. Статті. – К. : Рад. шк.,1977. – С.80-96.
9. Сухомлинський В. О. На нашій совісті – людина // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.5. Статті. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 203-217.
10. Сухомлинський В. О. Народний учитель // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 5. Статті. – К. : Рад. шк.,1977. – С.239-255.
11. Сухомлинський В. О. Наша "скрипка" / В. О. Сухомлинський // Радянська освіта. –1966. – 21 травня.
12. Сухомлинський В. О. Павлівська середня школа // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.4. – К. : Рад. шк., 1977. – С.7-390.
13. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.1. – К. : Рад. шк., 1976. – С. 53-206.
14. Сухомлинський В. О. Розмова з молодим директором школи // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т. 4. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 391-626.
15. Сухомлинський В. А. Руководство мышлением учеников на уроках основа дидактического мастерства учителя. Стаття // ЦДАВО України, ф. 5097, оп 1. спр. 272. – 23 арк.

16. Сухомлинський В. О. Слово до спадкоємця // Сухомлинський В.О. Вибрані твори. В 5 т. Т.5. Статті. – К. : Рад. шк., 1977. – С. 401-410.
17. Сухомлинський В. О. Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський. – К. : Рад. шк., 1988. – 310 с.
18. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.5. Статті. – К. : Рад. шк., 1977. – С.321-330.
19. Сухомлинський В. О. Формування комуністичних переконань молодого покоління // Сухомлинський В. О. Вибрані твори. В 5 т. Т.2. – К. : Рад. шк., 1976. – С.7-146.